

Анотація: Стаття містить аналіз когнітивних причин комунікативних невдач у ситуаціях повного нерозуміння адресатом мовленнєво-поведінкового акту адресанта. Методологічною основою роботи є когнітивна модель комунікативного акту, яка інтегрує ідеї представників когнітивної лінгвістики стосовно динамічного конструювання значення в ситуації комунікації на основі енциклопедичного знання й висуває у фокус уваги роль контексту – лінгвального (як вузького – висловлювання, так і широкого – усього попереднього дискурсу), перцептивного (сенсорних каналів сприйняття інформації в акті комунікації – невербальні, просодичні), фізичного (фізичного стану комунікантів), психічного (особистісних відносин, ступеню зацікавленості в комунікації), прагматичного (стратегічних та тактичних мотивів, інтенцій), ситуативного (просторово-часових координат, соціально-статусних та комунікативних ролей, які визначають тип комунікативної дії та тип комунікативної поведінки), соціально-культурного (приналежності комунікантів до різних соціальних груп – етнокультурних, соціально-статусних, вікових, територіальних, гендерних, за інтересами, тощо). Підкреслюється, що усі контекстуальні чинники впливають на інтерпретацію значення мовного знаку, лише ставши частиною когнітивного контексту, який становить собою енциклопедичні знання комунікантів, сформовані на базі попереднього досвіду, у тому числі досвіду конструювання значень. Доводиться, що причиною нерозуміння є несформованість когнітивних структур онтологічного (універсального, лінгвокультурного, соціально-групового та індивідуального), етологічного й лінгвостологічного знання адресата.

Ключові слова: комунікативна невдача, мовленнєво-поведінковий акт, адресант, адресат, когнітивні структури.

Актуальність теми зумовлена необхідністю встановлення причин виникнення комунікативних невдач (КН) з метою гармонізації комунікації й зняття перешкод, які призводять до комунікативних конфліктів.

Вчені, які займаються вивченням КН, мають різні погляди на зміст цього явища. Найбільш широке визначення КН надають Б.Ю. Городецький, І.М. Кобозева та І.Г. Сабурова, які тлумачать КН як такий збій у спілкуванні, при якому певні відрізки мовлення (в оригіналі “речевые произведения”) не виконують свого призначення. Інакше кажучи, ті чи інші їх елементи як інструкції по перетворенню оточення не реалізуються” [1, с. 67].

Визначення інших авторів уточнюють природу явища КН, фокусуючись на тих чи інших його аспектах. Зокрема, наголошують, що під відповідний термін підпадає “повне або часткове нерозуміння висловлення учасником комунікації, тобто недосягнення або не повне досягнення комунікативного наміру мовцем” [3, с. 31]; “недосягнення ініціатором спілкування комунікативної мети та прагматичних спрямувань,

а також відсутність взаємодії, взаєморозуміння та згоди між учасниками спілкування” [4, с. 68].

Метою статті є виявлення й опис когнітивних причин комунікативних невдач у ситуаціях повного нерозуміння адресатом мовленнєво-поведінкового акту адресанта.

Об’єктом дослідження є мовленнєво-поведінкові акти, в яких має місце повне нерозуміння адресанта адресатом, а **предметом** – когнітивні причини нерозуміння.

Матеріалом статті слугують 500 фрагментів, вилучених із скриптів англомовного кінодискурсу, що ілюструють мовленнєво-поведінкові акти, які містять комунікативні невдачі. Комунікативну невдачу визначаємо як “ситуацію комунікації, де має місце нерозуміння або неадекватне розуміння одним з комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого й факт нерозуміння / неадекватного розуміння есплікується вербальними / невербальними діями комунікантів” [2, с. 61]. Під комунікативною ситуацією розуміємо “складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внут-

рішніх настроїв співрозмовників, відображених у продукті мовлення – висловленні, дискурсі” [6, с. 42].

Стаття присвячена КН першого типу, тобто мовленнєво-поведінковим актам, у яких мовний вираз адресанта не активує у свідомості адресата ніякого значення / концепту.

Наше дослідження ґрунтується на когнітивній моделі комунікативного акту, яка інтегрує ідеї представників когнітивної лінгвістики стосовно динамічного конструювання значення в ситуації інтерсуб'єктної взаємодії. Ця модель базується на положенні, згідно з яким значення мовної одиниці конструюється ‘онлайн’ в акті комунікації, тобто, знак стає знаком за умови контекстуальної інтерпретації [7, с. 97-98]. При цьому термін ‘контекст’ відноситься до всіх можливих складників комунікативного акту, що впливають на процес конструювання значення [5, с. 211]. Услід за А.П. Мартинюк, виокремлюємо: “лінгвальний контекст (як вузький – висловлювання, так і широкий – увесь попередній дискурс), перцептивний контекст (сенсорні канали сприйняття інформації в акті комунікації – невербаліка, просодика), фізичний контекст (фізичний стан комунікантів), психічний контекст (психічний стан комунікантів, особистісні відносини – симпатія / антипатія, ступінь зацікавленості в комунікації), прагматичний контекст (стратегічні та тактичні мотиви, інтенції), ситуативний контекст (просторово-часові координати, соціально-статусні та комунікативні ролі, які визначають тип комунікативної дії та тип комунікативної поведінки), соціально-культурний контекст (приналежність комунікантів до різних соціальних груп – етнокультурних, соціально-статусних, вікових, територіальних, гендерних, за інтересами, тощо)” [там само, с. 211].

Зазначені контекстуальні параметри “впливають на конструювання значення мовної форми лише ставши частиною когнітивного контексту – енциклопедичного знання комунікантів (онтологічного, етологічного, лінгвоетологічного, лінгвального), отриманого як в результаті попереднього досвіду (у тому числі й досвіду конструювання значень), так й безпосередньо в акті комунікації” [там само, с. 211].

Словоформа активує у свідомості інтерпретатора більшою/меншою мірою конвенціоналізований смисл, що відображає попередній досвід конструювання значення цієї словоформи в ситуаціях комунікації (purport); цей смисл постійно видозмінюється: кожен досвід використання / інтерпретації словоформи в конкретній ситуації комунікації модифікує його до певного ступеню [7, с. 101]. Конвенціоналізований смисл (purport) є ‘сировиною’ для контекстуальної інтерпретації [там само] значення мовної одиниці.

Як наголошують В. Крофт та А. Круз, окрім контексту, на інтерпретацію впливають певні конвенціональні обмеження [там само]:

- природа когнітивних здібностей людини;
- природа реальності;

– конвенція (як суспільство, членами якого ми є, конструює ситуації та використовує слова, тощо) [там само, с. 101-102].

Всі перераховані параметри є важливими елементами конструювання значення в процесі комунікації. Лише за умови їх урахування можна говорити про цілісну інтерпретацію мовних одиниць, яка виявляється складним когнітивним процесом, властивим людині завдяки її унікальній природі.

За нашими спостереженнями, поширеною причиною КН є несформованість **онтологічного знання**, тобто знання про властивості і причинно-наслідкові відношення між предметними сутностями навколишнього світу або соціальні відношення між людьми. В залежності від рівня освіти й загальної ерудиції людини онтологічні знання можуть наближатися до наукових або, навпаки, – наївних уявлень про навколишній світ. Джерелами такого знання є як суспільний досвід, узагальнений наукою, літературою, мистецтвом, так і індивідуальний чуттєвий та соціальний досвід. Відтак, цей пласт також включає базові знання предметів шкільного циклу, класичної та популярної літератури, давньогрецької міфології, масової культури тощо.

За ступенем конвенціоналізованості онтологічне знання поділяється на універсальне, лінгвокультурне, соціально-групове та індивідуальне.

Наступний приклад демонструє КН, що виникає внаслідок необізнаності адресата в грецькій міфології, що відноситься до **універсального знання**:

PENNY: *Okay. Um, here's the thing. So, I've known for a while now that Leonard has had a little crush on me...*

SHELDON: *A little crush? Well I suppose so, in the same way Menelaus had a little crush on Helen of Troy.*

PENNY: *Alright, yeah, I don't really know who they are...*

SHELDON: *Well Menelaus was the brother of Agamemnon...*

PENNY: *Yeah, I don't care, I don't care. The point is Leonard isn't the kind of guy I usually go out with. (The Big Bang Theory)*

Шелдон порівнює кохання Леонарда та Пенні з історією кохання Менелая та Олени Троянської, але це порівняння не пробуджує жодних асоціацій у свідомості Пенні, яка признається, що не знає, хто вони.

У іншій ситуації КН виникає внаслідок несформованості **лінгвокультурного знання**:

Rob invited Phoebe to play songs for children but their text has turned to be completely inappropriate for this type of audience.

ROB: *The library board has had a lot of complaints from parents about some of the stuff in your songs.*

PHOEBE: *I can't believe it. Did you tell your board about how kids want to hear the truth?*

ROB: *No.*

PHOEBE: *I see.*

ROB: *Maybe if you just played some regular kiddie songs.*

PHOEBE: *No. What do you, what do you want me to be, like some stupid, big, like, purple dinosaur?*

ROB: *I'm not saying you have to be Barney.*

PHOEBE: *Who's Barney. (Friends)*

Тексти пісень Фібі не дуже схожі на дитячі й Роб пропонує їй знайти щось більш відповідне дитячій аудиторії. Фібі не подобається ця ідея; вона асоціює дитячі пісні з "дурним, велетенським фіолетовим динозавром" (*What do you, what do you want me to be, like some stupid, big, like, purple dinosaur?*), який є головним героєм американського дитячого телевізійного серіалу "Барні та Друзі", що навчає дітей за допомогою пісень. При цьому вона не знає, що динозавра звать саме Барні і тому не розуміє висловлення Роба, який намагається її заспокоїти, запевняючи, що їй не обов'язково бути Барні.

Соціально-групове знання є досвідом, набутим в рамках певної соціальної групи. Приналежність до соціальної групи визначається за різними принципами: етнічними, релігійними, географічними, гендерними, відповідно до соціального статусу, доходу, професійної діяльності, інтересів (риболови, мисливці, серфінгісти тощо). В залежності від мотивів, вподобань, соціального статусу, сфери утилітарної / професійної / наукової діяльності, сфери інтересів тощо, а також можливостей, які пропонує йому/їй відповідна лінгвокультура, індивід потягом життя долучається до цілої низки різних соціокультурних груп.

Брак соціокультурного знання є доволі розповсюдженою причиною КН.

Так, причиною КН, поданою в наступному прикладі, є брак знань основ механіки, необхідних будь-якому автомобілісту:

[Tim enters from the garage]

JILL: *Tim! You still here?*

TIM: *Oh yeah.* [Tim washes his hands at the sink] **How long has the oil light been on, Jill?**

JILL: [Puzzled] **Oil light?**

TIM: **The oil light. Uh, next to the speedometer. Little red light with an oil can on it.**

JILL: **Oh! That thing! I don't know. Two or three days.**

TIM: **Two or three days?! It's a warning light! Didn't it occur to you that there might be a little problem?** (Home Improvement)

Не усвідомлюючи, що світіння певного індикатора на панелі авто нагадує про необхідність залити мастило, Джил не може інтерпретувати запитання Тіма, який, помітивши проблему, питає, як довго горить цей індикатор.

Соціально-групове знання також може розділяти значно менша група людей ніж, наприклад, автомобілісти. Даний тип знань може бути спільним лише для декількох осіб:

MRS. GELLER: *Oh, we were so sorry to hear about your parents splitting up, dear.*

RACHEL: *Oh, well, you know, they're just separated so, you know, never know, we'll see.*

MR. GELLER: *Well, I can't say any of us were surprised. Your parents have been unhappy ever since we've known them. Especially after that incident in Hawaii.*

RACHEL: **What, what incident?**

MR. GELLER: **Uhh, naa, no no no, I, I must be thinking of someone else, uh, maybe me.** (Friends 2)

Містер Геллер наговорив зайвого, не усвідомлюючи, що Рейчел не знає про проблеми своїх батьків, тому його зауваження з приводу інциденту на Гаваях не відсилає адресата до згаданої референтної ситуації. Подружжя Геллерів входить до кола друзів родини Рейчел і володіє знаннями, яких не має їх донька, яку вони не хочуть засмучувати.

Наступний приклад демонструє КН, причиною якої є те, що мовець будуючи висловлення, вербалізує **індивідуальні знання**, якими, як виявляється, володіє лише він один.

Chandler told Ross that Janice liked to cuddle at night and he couldn't get asleep as there was a little place left for him. Ross advised him to hug her and roll her back over to her side of the bed but Rachel did not know anything about it.

RACHEL: *Oh my God, what happened?* [points to the cast on Janice's wrist]

JANICE: *Oh. God, crazy Chandler. He spun me...off...the...bed!*

RACHEL: *Wow! Spinning that sounds like fun.*

JANICE: *Oh, [laughs] I wish. No, you know he was just trying **Ross's Hug and Roll thing.***

RACHEL: [turns around, not amused] **Ross's what?**

JANICE: **You know what, where he hugs you and kinda rolls you away and... Oh... my...God** (Friends 3)

Рос поділився зі своїм другом Чендлером власними хитрощами побутових відносин з дівчиною. Коли Рейчел засинала він обіймав її для того, щоб посунути та звільнити місце для себе. Такий прийом він називає *Hug and Roll*. Чендлер, скориставши його порадою, застосував цей прийом та розповів про нього своїй дівчині, яка поділилася з Рейчел. Але виявилось, що Рейчел нічого про це не знає і тому не може інтерпретувати висловлювання адресанта. Відтак, *Hug and Roll* можна розглядати як номінацію, що вербалізує референтну ситуацію з індивідуального досвіду Роса.

Етологічні знання включають досвід пов'язаний з етичними нормами соціальної поведінки, неусвідомлення яких може призводити до КН:

Penny's roommate was with her boyfriend, so she stayed at her friend's apartment. Sheldon is in the kitchen making breakfast. **He crosses to the couch, sees Penny sleeping there, looks lost. He is about to sit down on Penny when Leonard enters.**

LEONARD: **What are you doing?**

SHELDON: **Every Saturday since we have lived in this apartment, I have awakened at 6:15, poured myself a bowl of cereal, added a quarter cup of 2% milk, sat on this end of this couch, turned on BBC America and watched Doctor Who.**

LEONARD: **Penny's still sleeping.**

SHELDON: **Every Saturday since we have lived in this apartment, I have awakened at 6:15, poured myself a bowl of cereal....**

LEONARD: *I know, I know, look, you have a TV in your room, why don't you just have breakfast in bed?*

SHELDON: *Because I am neither an invalid nor a woman celebrating Mother's Day.* (The Big Bang Theory)

У наведеному у прикладі інтерпретується не висловлення, а ситуація: Шелдон бачить, що на дивані спить Пені, але поводить ся так, начебто її тут немає. Він починає свій день як завжди, сідаючи на диван, де спить Пені, немов не помічаючи її. Відтак, КН пояснюється відсутністю у Шелдона чітких уявлень про етичні норми соціальної поведінки.

Лінгвоетологічні знання стосуються загальних принципів комунікативної поведінки. Володіння цим типом знань передбачає дотримання принципів міжособистісної риторики, насамперед, Принципу Кооперації П. Грайса [8] та Принципу Ввічливості Дж. Ліча [9], а також володіння комунікативними практиками, які є типовими для різних спільнот та представляють собою стереотипні очікування з приводу певних особливостей комунікативної поведінки в межах тієї чи іншої лінгвокультури [10]. Наприклад:

КН даного типу можуть виникати внаслідок уживання адресантом слів або виразів, які суперечать етичним нормам комунікативної поведінки:

Martin was telling about the causes of hostility with his old friend.

DAPHNE: *Well, I suppose I can understand your being upset with him. But, what's he so cheesed off with you for?*

MARTIN: *Well, I guess I let something slip about the size of his wife's behind.*

DAPHNE: *I beg your pardon?*

MARTIN: *Well, she's got this gigantic rear end, I mean it's enormous. It looks like she's shoplifting throw pillows!*

FRASIER: *And you felt compelled to share that with him?* (Frasier)

Дафні не одразу розуміє висловлення Мартіна через те, що референтна ситуація, до якої воно відсилає, повністю суперечить принципам міжособистісної риторики, зокрема Принципу Ввічливості: в будь-якій культурі нанесення вербальної образи члену родини співбесідника вважається грубим порушенням лінгвоетологічних норм. Відтак, поведінка Мартіна є настільки неочікуваною (як нанесення образи, так і розповідь про це як ординарну подію), що Дафні 'не йме віри своїм вухам'. Відтак, КН є наслідком порушення адресантом етичних норм комунікативної поведінки.

Підсумовуючи все зазначене вище, можна стверджувати, що КН є результатом несформованості когнітивних структур онтологічних, етологічних та лінгвоетологічних знань комунікантів, які забезпечуються рівнем освіти й загальної ерудиції, володінням загальними принципами соціальної та комунікативної поведінки, сформованими в рамках певної лінгвокультури.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі інших типів КН.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городецкий Б.Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б.Ю. Городецкий, И.М. Кобозева, И.Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. – Новосибирск, 1985. – С. 64-78.
2. Дубцова О.В. Коммуникативна невдача як об'єкт лінгвістичного дослідження / О.В. Дубцова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Романо-германська філологія". – 2011. – № 972. – С. 57-62.
3. Ермакова О.П. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О.П. Ермакова, Е.А. Земская // Русский язык в его функциональных разновидностях. Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, 1993. – С. 31-33.
4. Культура русской речи. Учебник для вузов. Под ред. проф. Л.К. Граудиной и проф. Е.Н. Ширяева. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 560 с.
5. Мартинюк А.П. Когнитивная модель коммуникативного акта как методологическая платформа анализа коммуника-

- тивных неудач / А.П. Мартинюк // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: Тези доповідей XII наукової конференції з міжнародної участю. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 210-212.
6. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 2002. – 216 с.
7. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge: CUP, 2004. 356 p.
8. Grice H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // Syntax and semantics. – N.Y.: Academic Press, 1975. – Vol. 3. Speech acts. – P. 25–69.
9. Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – L.: Longman, 1983. – 250 p.
10. Martynuk A.A cognitive model of the communicative act as an instrument of investigating communicative failures (У друці).

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Gorodetskiy B.Y. K tipologii kommunikativnykh neudach [About the types of communicative failure] / B.Y. Gorodetskiy, I.M. Kobozeva, I.G. Saburova // Dialogovoe vzaimodeystvie i predstavlenie znaniy. – Novosibirsk, 1985. – S. 64-78.
2. Dubtsova O.V. Kommunikativna nevdacha yak obyekt lingvistichnogo doslidzhennya [Communicative failure as an object of linguistic analysis] / O. V. Dubtsova // Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Romano-germanska filologiya". – 2011. – № 972. – S. 57-62.
3. Ermakova O.P. K postroeniyu tipologii kommunikativnykh neudach (na materiale estestvennogo russkogo dialoga) [Determining the types of communicative failures (on the material of the natural Russian-language dialogue)] / O.P. Ermakova, E.A. Zemskaya // Russkiy yasyk v ego funktsionalnykh raznovidnos-

- tyach. Kommunikativno-pragmaticheskiy aspekt. – M.: Nauka, 1993. – S. 31-33.
4. Kultura russkoy rechi. Uchebnik dlya vuzov. Pod red. prof. L.K. Graudinoy i prof. E.N. Shiryaeva. – M.: NORMA-INFRA, 1999. – 560 s.
5. Martynuk A.P. Kognitivnaya model kommunikativnogo akta kak metodologicheskaya platforma analiza kommunikativnykh neudach [A cognitive model of the communicative act as a methodological platform of communicative failure analysis] / A.P. Martynuk // Karazinski chytannya: Lyudyna. Mova. Komunikatsiya: Tezy dopovidey XII naukovoi konferentsii z mizhnarodnoy uchastyu. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 210-212.
6. Formanovskaya N.I. Rechevoe obschenie: kommunikativno-pragmaticheskiy podkhod / N.I. Formanovskaya. – M.: Russkiy yazyk, 2002. – 216 s.

Dubtsova O.V. Cognitive causes of communicative failures (on the material of the English-language cinema discourse).

Abstract: The article contains the analysis of cognitive causes of communicative failures in situations of the addressee's complete incomprehension of the addresser's speech-behavioral act. The methodological basis of the paper is represented by the cognitive model of the communicative act that integrates the ideas of cognitive linguists on the dynamic construal of meaning in the situation of communication on the basis of encyclopaedic knowledge and emphasises the role of context – lingual (both an immediate – the utterance and a broader lingual context – all the previous discourse), perceptual (sensory channels of the information perception in the act of communication – body language, prosody), physical (physical state of communicants), psychological (personal relations, the degree of communication involvement), pragmatic (strategic and tactical motives, intentions), situational (time and place of the communicative act, social and communicative roles, which determine the type of a speech event and the style of communicative behaviour), socio-cultural (the communicants' belonging to various social groups – ethnic, social status, age, territorial, gender, interests etc.). It is emphasised that all contextual factors influence the interpretation of the meaning of a language unit only becoming a part of the cognitive context, which is represented by encyclopaedic knowledge of communicants shaped on the basis of previous experience, including the experience of meaning construal. It is proved that the cause of misunderstanding is the lack of cognitive structures of ontological (universal, lingua-cultural, shared by social groups and individual), ethological and lingua-ethological knowledge of the addressee.

Keywords: *communicative failure, speech-behavioral act, addresser, addressee, cognitive structures.*

Дубцова О.В. Когнитивные причины коммуникативных неудач (на материале англоязычного кинодискурса).

Аннотация: Статья содержит анализ когнитивных причин коммуникативных неудач в ситуациях полного непонимания адресатом речеповеденческого акта адресанта. Методологической основой работы является когнитивная модель коммуникативного акта, которая интегрирует идеи представителей когнитивной лингвистики касательно динамического конструирования значения в ситуации коммуникации на основании энциклопедического знания и помещает в фокус внимания роль контекста – лингвального (как узкого – высказывание, так и широкого – весь предшествующий дискурс), перцептивного (сенсорных каналов восприятия информации в акте коммуникации – невербалики, просодики), физического (физическое состояние коммуникантов), психического (личностных отношений, степени заинтересованности в коммуникации), прагматического (стратегических и тактических мотивов, интенций), ситуативного (пространственно-временных координат, социально-статусных и коммуникативных ролей, определяющих тип коммуникативного действия и тип коммуникативного поведения), социально-культурного (принадлежности коммуникантов к различным социальным группам – этнокультурным, социально-статусным, возрастным, территориальным, гендерным, по интересам и т.д.). Подчеркивается, что все контекстуальные факторы влияют на интерпретацию значения языкового знака лишь став частью когнитивного контекста, который представляет собой энциклопедические знания коммуникантов, сформированные на базе предыдущего опыта, в том числе опыта конструирования значений. Доказывается, что причиной непонимания является несформированность когнитивных структур онтологического (универсального, лингвокультурного, социально-группового и индивидуального), этологического и лингвоэтологического знания адресата.

Ключевые слова: *коммуникативная неудача, речеповеденческий акт, адресант, адресат, когнитивные структуры.*